

Психологічні засади виховання шанобливості у старших дошкільників у дошкільному навчальному закладі

З'ясовано психологічні засади виховання шанобливості у старших дошкільників у дошкільному навчальному закладі; уточнено поняття «шанобливість» для дітей старшого дошкільного віку; виділено основні компоненти психологічної структури людського ставлення (за І. Бехом), що лягли в основу критеріїв вихованості шанобливого ставлення старших дошкільників до однолітків.

Ключові слова: шанобливість, виховання, ставлення.

У межах особистісно-орієнтованої концепції виховання гуманістична педагогіка спрямовує до виховання у дітей свідомого ставлення до явищ дійсності. Залучення дитини до моральних цінностей людства, які мають на меті творити та зберігати гармонійний розвиток українського суспільства, можливе у процесі виховання. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні спрямовує до виховання базових якостей особистості в основі яких лежать процеси формування моральної поведінки дітей дошкільного віку. Однією із базових якостей старших дошкільників є шанобливість (І. Бех). Означення даної базової якості та розробка методики її виховання для старших дошкільників вмотивовує до розгляду психологічних засад виховання шанобливості у старших дошкільників у дошкільному навчальному закладі як основи нашого дослідження.

Аналіз останніх праць показав, що проблема виховання шанобливості як якості особистості старшого дошкільника у дошкільному навчальному закладі фрагментарно висвітлювалась у науковому дослідженні О. Бутенко «Виховання шанобливого ставлення до матері у старших дошкільників» (2011) [5], методичних рекомендаціях О. Чорної «Виховання у молодших школярів шанобливого ставлення до людей» (2009) [17], статті Т. Кочубей «Батьківська педагогіка В. Сухомлинського: виховання шанобливого ставлення до матері» (2010) [14]. Н. Дятленко розглядає самоповагу дошкільника - шанобливе ставлення до себе як до значущої для інших людини, носія особистісних цінностей, звертаючись до з'ясування механізмів набуття певними сторонами життя в очах дитини належного значення [9, 8]. О. Вовчик-Блакитна, О. Долинна, В. Котирло, С. Кулачківська, С. Ладивір, Ю. Приходько, С. Тищенко працювали над проблемою виховання гуманних почуттів у дітей. С. Ладивір, вивчаючи розвиток у дітей гуманного ставлення до близьких дорослих, вважає, що гуманні почуття необхідно і можливо культивувати лише в умовах повноцінної батьківської любові до них. С. Кулачківська, О. Вовчик-Блакитна, Ю. Приходько розглянули розвиток гуманних почуттів у дітей до однолітків, надаючи уваги партнерству у спілкуванні, рольовим взаєминам у грі, особистісним стосункам дітей у малих дитячих об'єднаннях [6].

До питання психологічних механізмів морального виховання дітей дошкільного віку звертались психологи: І. Бех, Л. Виготський, О. Запорожець, В. Котирло, О. Кононко, Г. Морева, Г. Урунтаєва, С. Якобсон. Проблема самосвідомості привертала увагу науковців: І. Беха (розвиток моральної свідомості), М. Боришевського (самосвідомість як механізм регуляції поведінки), М. Вовчик-Блакитна (передумови розвитку особистості в ранньому дитинстві), О. Кононко (самолюбність як базова якість особистості, складова життєвої компетентності), В. Котирло (розвиток волі в ранньому онтогенезі), С. Кулачківська (формування моральних почуттів), Ю. Приходько (ціннісне ставлення до однолітків), Т. Титаренко (проблема особистісного розвитку дошкільника), Р. Шакуров (вікові модифікації самолюбності дошкільників) [9, 3].

Зважаючи на вище означені дослідження маємо зазначити, що недостатня розробленість проблеми виховання шанобливості як базової якості особистості обумовлює доцільність визначення психологічних засад виховання шанобливості у старших дошкільників у дошкільному навчальному закладі.

Метою статті є: з'ясувати психологічні засади виховання шанобливості у старших дошкільників у дошкільному навчальному закладі.

Виховання гуманістичної спрямованості особистості є пріоритетним напрямком у сучасній дошкільній освіті України. Звернення до виховання базових якостей особистості дитини (І. Бех, О. Кононко) вмотивовує до розгляду виховання основ гуманізму. Гуманістична психологія - напрямком у зарубіжній психології, що є конгломератом досить різних шкіл та спрямувань (А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франклін та інші), які мають загальну стратегічну платформу. Представники прагнуть побудувати нову, принципово іншу методологію пізнання людини. Предметом гуманістичної психології є цілісна людина в її вищих, специфічних тільки для неї проявах, в тому числі розвиток і само актуалізація особистості, її найвищі цінності і смисли, кохання, творчість, свобода, відповідальність, автономія, психічне здоров'я, трансценденції тощо [8]. Психологічні концепції І. Сеченова (розробка методологічних принципів та програм розвитку психології), О. Ухтомського (формування експериментальної психології та використання експеримента у різних галузях психології), В. Зеньківського (принцип індивідуальності у психології та педагогіці; суб'єктно-субстанційна концепція особистості) [7, 91; 106] та інші лягли в основу гуманістичної психології ХХ - ХХІ століть [13, 58.].

При організації дослідження ми обрали за теоретичне підґрунтя теорії особистості у вітчизняній психології, які спрямовані до гуманістичного розвитку та морального виховання, представлені Г. Баллом (концепція особистості у раціогуманістичній психології), І. Бехом (особистісно орієнтоване виховання дитини), І. Божович (концепція формування особистості у дитячому віці), Л. Виготським (культурно-історична теорія розвитку вищих психічних функцій та учення про особистість), Г. Костюком (теорія особистості за принципом розвитку), О. Лазурським (психологічна структура особистості), О. Леонтьєвим (особистість у загально психологічній теорії діяльності), В.

Мясищевим (особистість у психологічній теорії відношень), В. Рибалкою (культурно-психологічна концепція особистості за принципом цінності особистості як феномену культури), С. Рубінштейном (особистість у філософсько-психологічній концепції).

Характеристика психологічного віку старшого дошкільника (за О. Кононко) проголошує про вікові новоутворення у свідомості та особистості дітей старшого дошкільного віку: довільна поведінка (здатність діяти цілеспрямовано, долати труднощі на шляху до мети, елементарно контролювати та регулювати свою діяльність), особиста свідомість (усвідомлення свого обмеженого місця в системі відносин з дорослими, орієнтація у власних чеснотах і вадах, виникнення більш-менш реалістичної самооцінки, самоповаги, прагнення бути визнаним іншими [1, 194]. Автори програми «Дитина» (2012) вказують на те, що у старшому дошкільному віці діти починають більш виразно усвідомлювати себе, своє «Я». У кожного складається відповідний образ, у який входять уявлення про себе, про свої основні риси, можливості і оцінка себе. Даний образ складається під впливом батьків, вихователів, ровесників. Діти починають більш чітко усвідомлювати себе як членів родини, групи дитячого садка. Для розвитку довільних процесів і дотримання певних норм та правил поведінки у п'ятирічних дошкільників важливим завданням є забезпечення умов у дошкільному навчальному закладі для даного розвитку [8, 246].

На думку І. Беха, у виховному законі загальнолюдської духовності, який є одним із законів життєвої перспективи особистості, проголошує, що людина має бути шанованою, щоб іти своїм вищим людським життєвим шляхом, здобуваючи любов і повагу інших [2, 14]. Згідно із законом духовності, на нашу думку, кожна людина має усвідомлювати себе шанованою та вміти шанувати іншу людину. Відповідно людина має в арсеналі особистих якостей саме моральну якість - шанобливість, яку культивує впродовж свого життя.

Поняття «виховання», яке є ключовим для нашого дослідження, розглядаємо як цілеспрямоване управління процесом розвитку особистості, складову процесу соціалізації, що знаходиться під певним соціальним і педагогічним контролем і відбувається через освіту й організацію життєдіяльності вихованців (І. Бех, О. Мудрик, О. Сухомлинська) [5]. Виховання особистості - у збагаченні моральної свідомості й поведінки дошкільника, залученні його до світу вироблених людством цінностей, формування ціннісних основ ставлення до навколишнього світу та самого себе ґрунтується на принципах розвитку дошкільника (гуманізму, індивідуального і особистісного підходів, природовідповідності та інших). Особистість як інтегрована сутність у дошкільному дитинстві проходить період первинного фактичного становлення (за О. Леонтьєвим) та поступово інтегрує в собі цінності, що становитимуть структуру самої особистості [10, 17; 19-20; 61].

За І. Бехом, еквівалентом особистісної цінності є особистісна якість. Психологічна природа особистісних цінностей прикметна тим, що вони виступають самоцінностями, внутрішнім змістом, потребами людини, тобто зміст певних моральних норм стає цінним для неї сам по собі, як такий, без

будь-яких умов. Процес розвитку самосвідомості особистості передбачає ставлення людини до самої себе, як осмислене ставлення до власних суб'єктивних утворень (ставлень), тобто до особистісних властивостей. Наповнення соціальним змістом «Я» особистості має відбуватися за допомогою цілеспрямованого виховного процесу у якому відбувається породження, створення «Я». [3, 211; 213].

Доцільно зробити припущення, що наявність особистісної цінності та усвідомлення її особистістю має прояв у вихованості ціннісного ставлення. Тобто існування шанобливого ставлення (поваги) у дитини до самої себе та усвідомлення себе шанобливою і буде основою для шанобливого ставлення до навколишнього, однолітків або дорослих як прояв шанобливості -особистісної цінності або базової якості особистості дитини старшого дошкільного віку.

І. Бех зазначає, що розвинене ставлення до іншої людини як цінності, по-перше, означає прагнення і здатність індивіда співпереживати її радості і горе, по-друге, - бажання її розуміти, по-третє, всіляке сприяння досягненню нею морально значущих цілей у повсякденній діяльності [4, 17]. Відомий психолог рекомендує розпочинати цілеспрямоване виховання у дитини почуття цілісності іншої людини у дошкільному віці, оскільки у цьому віковому періоді найбільш інтенсивно проявляється психологічний механізм емпатії, за якого ті чи інші емоційні переживання однієї дитини викликають відповідні емоційні прояви іншої. На основі співчуття іншій дитині може здійснюватися щодо неї морально значущий вчинок [4, 19]. Шляхи виховання у дитини прагнення цінувати людину: у докладному розкритті дитині позитивних сторін оточуючих її людей: дорослих, старших дітей чи ровесників; у попередженні зневажливого ставлення до неї. І. Бех зазначає, що почуття цінності іншої людини конкретно проявляється в повазі до її людської гідності за умови високої культури спілкування з дітьми [4, 20-21].

Г. Урунтаєва розглядає розвиток самосвідомості в дошкільному віці як відносно стійку, більш або менш усвідомлену систему уявлень про самого себе. В основі самоусвідомлення лежить здатність людини відрізнити себе від своєї життєдіяльності. Уявлення про себе включає когнітивний, емоційний та вольовий компоненти. Когнітивний - представлений процесами самопізнання, в результаті яких народжується знання про себе – образ власних якостей, зовнішніх особливостей, здібностей, можливостей, умінь, навичок, соціальної значущості та пізнає та розуміє, ін. Емоційно-ціннісне відношення до себе складає емоційне переживання, в яких народжується відношення особистості до того, що вона робить. Воно може протікати у вигляді неопосередкованих емоційних реакцій та у вигляді оціночних суджень. Самопізнання та самовідношення породжує діяльність самооцінювання, в результаті якої формується самооцінка. Вона включає не лише знання про себе, але й власну оцінку самого себе, своїх здібностей, моральних якостей та вчинків. Результати самопізнання та самовідношення несуть за собою організацію особистістю своєї поведінки – процес саморегулювання [16, 209].

Механізм розвитку самосвідомості у дитини, за О. Кононко, бере початок із самоспостереження, тобто спостереження, яке спрямоване на себе, на

самопізнання. Дитина аналізує особливості інших людей, з якими вона спілкується, потім вона проектує на себе, співвідносить інших людей із власними і на основі цього виділяє в собі відмінне. Знання себе, своїх фізичних, інтелектуальних і моральних сил дає дошкільникові можливість регулювати і контролювати свої дії і поведінку, співвідносячи їх із соціальними вимогами, з конкретною ситуацією, з бажаннями і прагненнями інших людей. У реальній життєдіяльності дошкільника самосвідомість виявляється у єдності окремих внутрішніх процесів – самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе і саморегулювання поведінки у різних формах взаємодії з людиною. Самопізнання є основою існування і вияву самосвідомості. Основними внутрішніми прийомами самопізнання є самосприймання і самостережливість та елементи самоаналізу. Узагальнений образ власного «Я» виявляється у відповідному розумінні дитиною себе. Правильне й адекватне розуміння себе є основою усвідомлення дитиною власних чеснот. Усвідомлюючи суспільне значення своєї діяльності, вкладаючи в неї власні спрямування, дитина тим самим навчається об'єктивно визначати свою цінність. Адекватна самооцінка є важливим показником нормального розвитку самосвідомості дитини та є новоутворенням старшого дошкільного віку. Узагальнене емоційно-ціннісне (оцінне) ставлення до себе у дитини складається на основі багатьох переживань різних емоційних станів і почуттів стосовно самої себе. Завершальною ланкою цілісного процесу самосвідомості є саморегуляція – тобто регуляція дитиною своїх поведінки і діяльності. Саморегуляція передбачає залучення до цілісного процесу результатів самопізнання і емоційно-ціннісного ставлення до себе. Розвиток рефлексії у старшому дошкільному віці має прояви у здатності усвідомлювати свої особливості й те, як вони сприймаються іншими людьми, у побудові своєї поведінки з урахуванням можливих реакцій з боку дорослих і однолітків. Науковець стверджує, що, у 6 – 7 років у дошкільників формується довільна поведінка, яку дитина регулює через ставлення до себе і своїх можливостей. Регуляція поведінки стає для дитини об'єктом усвідомлення. Здатність дошкільника до довільної поведінки, побудована на усвідомленні ним власних можливостей, стає ознакою удосконалення регулятивної функції самосвідомості дитини. Довільність поведінки – здатність діяти свідомо є важливою умовою розвитку моральної позиції дошкільника, його позитивного емоційного ставлення до оточуючих людей [11, 120-122; 124; 135].

У процесі формування та розвитку особистості ключовою є категорія «ставлення», оскільки за її допомогою розкривається становлення смислового зв'язку, єдності людини і світу, самого змісту цієї єдності: морально-конструктивного чи деструктивного стосовно індивіда. М. Мясіщев стверджував, що структурною основою, ядром особистості є система суб'єктивно-оцінних індивідуально-вибіркових ставлень цієї особистості до дійсності, яка визначає рівень і характер цілісного функціонування всіх складових у єдиній психічній організації людини. І. Бех вказує, що психологічну структуру людського ставлення складають пізнавально-емоційні утворення. Тобто ставлення особистості відбувається у процесі накладання її

емоцій на предмет, що певною мірою усвідомлюється, пізнається нею. Тож будь-яке за змістом ставлення має переживатися людиною. Без емоційного компонента суб'єктивно-оцінних ставлень суб'єкта взагалі бути не може. Тому, зазначає І. Бех, у свідомості відбувається когнітивне відображення дійсності (пізнавальний компонент ставлення) та смислове відображення цієї дійсності (емоційний компонент ставлення), і в кожному акті психічної діяльності ми маємо елементи того чи іншого. У ставленні емоційний компонент вважається провідним. Особистісні ставлення характеризують ступінь інтересу, силу емоцій, бажань і виражаються у поведінці суб'єктів, у їхніх діях та переживаннях [3, 207-208].

Г. Люблінська висунула концепцію трьох основних складників (компонентів) ставлення: світоглядно-пізнавального, емоційно-вольового та дієвого. Науковець вважає особистісне ставлення сформованим тільки за умови достатньої розвиненості основних компонентів в їх єдності. Така складна структура ставлення дозволяє розглядати його як системне особистісне утворення. Авторка зазначає, що світоглядно-пізнавальний складник представлений такими якостями особистості, як пізнавальна активність, різноманітні пізнавальні інтереси, широта світогляду. Емоційно-вольовий - проявом моральних відчуттів людини, що простежуються в органічному злитті з вольовими зусиллями особистості, її свідомій дисципліні. У дієвому складнику ставлення виокремлено такі якості особистості, як самостійність і творча активність [5, 17].

Структура відносин (за О. Бодальовим, Я. Коломінським, Б. Паригіним) презентує три основні компоненти: гностика (когнітивний або інформаційний), виступає як система засвоєних особистістю на рівні переконань соціальних знань - понять, правил, норм, оцінок, цінностей. Когнітивний компонент відносин передбачає наявність відносно стійкого пізнавального інтересу до моральних якостей особистості; афектний (емоційний, емотивний, емоційно-мотиваційний) компонент передбачає особистісний сенс, який надається відносинам, емоційно-позитивні думки про довколишніх людей; поведінковий (практичний, поведінково-діяльнісний) компонент характеризується сукупністю узагальнених прийомів пізнавальної діяльності. Це прийом фактичного і оцінного аналізу ситуацій і явищ, процесу вибору і постановки цілей, втручання в життєві ситуації, корекція намічених цілей і способів поведінки [5, 18].

Враховуючи психологічну природу особистісних цінностей (І. Бех) поняття *шанобливість* розглядаємо як особистісну цінність (якість) старшого дошкільника, яка ґрунтується на самосвідомості особистості та має прояв у шанобливому ставленні до навколишнього світу, однолітків та дорослих за умови цілеспрямованого виховного процесу у дошкільному навчальному закладі.

Отже, маємо зазначити, що проблема виховання шанобливості у старших дошкільників у ДНЗ є актуальною у світлі трансформаційних процесів, які відбуваються у дошкільній освіті України в останні роки. Дана проблема знайшла підтримку у концепціях гуманістичної психології, сучасних напрямках

гуманістичної психології, теоріях особистості вітчизняної психології та педагогіки. Для проведення нашого дослідження означено психологічну природу особистісних цінностей та механізм самосвідомості особистості (за І. Бехом); уточнено поняття «шанобливість» для дітей старшого дошкільного віку; виділено основні компоненти психологічної структури людського ставлення (за І. Бехом), що лягли в основу критеріїв вихованості шанобливого ставлення старших дошкільників до однолітків. Означені психологічні засади виховання шанобливості у старшого дошкільника в дошкільному навчальному закладі є підґрунтям для проведення констатувального етапу нашого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко. – 3-тє вид., випр. – К.: світич, 2009. – 430 с.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб / І. Д. Бех. – К.: Академвидав. 2012. – 14 с. – (Серія «Альма - матер»).
3. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-методологічні засади: Навч.-метод. видання. - К.: Либідь, 2003. – 280 с.
4. І. Д. Бех. «Формування у дитини почуття цінності іншої людини» // Педагогіка толерантності. – 2001. - № 2 (16). – с. 16-23.
5. Бутенко О. Г. / Виховання шанобливого ставлення до матері у старших дошкільників : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. / Бутенко Ольга Григорівна; Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань: [б.в.], 2011. - 287 с. – Бібліогр.: с. 171-190.
6. Виховання гуманних почуттів у дітей / С. Ладивір, О. Долинна, В. Котирло. С. Кулачківська, О. Вовчик-Блакитна, Ю. Приходько / Серія «Дитина замовляє розвиток» за наук. ред. Т. Піроженко, С. Ладивір, Ю. Манилюк. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 168 с.
7. Джерела формування та історія утвердження предметної галузі української психології: колективна монографія / авт. С. В. Бондар. О. Т. Губко, В. Т. Куєвда, та ін. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 224 с.
8. Дитина : програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту: О. В. Огневюк, К. І. Волинець; наук. кер. програмою: О. В. Проскура, Л. П. Кочина, В. У. Кузьменко. Н. В. Кудикіна; авт. кол.: Г. В. Беленька, Е. В. Белкіна, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко, С. А. Васильєва, М. С. Вашуленко [та ін.] / Мін. осв. і наук., мол. та спорту України, Головн. упр. осв. і наук. викон. орг. Київміськради (КМДА), Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка. – 3-є вид., доопр. та доп. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – 492 с.
9. Дятленко Н. М. / Психологічні умови розвитку самоповаги у дошкільників автореф. дис. канд. псих. наук: 19.00.07 – педагогічна і вікова психологія. / Дятленко Наталія Михайлівна; Київський міський педагогічний університет імені Б. Д. Грінченка. – Київ, 2002. с. 22.

10. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук. – метод. посіб. / Наук. ред. О. Л. Кононко. – К.: Ред. Журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 102 с.
11. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб. для вищ. навч. закладів. – К.: освіта, 1998. – 255 с.
12. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Том 4. Укладачі В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Видавництво «Аконіт». м. Київ. 1999 р. - 941 с.
13. Психологічний словник / Авт. – уклад.: В. В. Синявський, О. П. Сергеєнкова; за ред. Н. А. Побірченко. – К.: Наук. світ. 2007. – 272 с.
14. Психолого – педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол. Побірченко Н.С. (гол. ред.) та інші]. – Умань: ПП Жовтий, 2010. – Випуск 34. – 207 - 211 с.
15. Рибалка Валентин Васильович. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навчальний посібник. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009 – 575 с.
16. Урунтаєва Г. А. Дошкольная психология: Учебное пособие для учащихся средних педагогических учебных заведений. – 2-е изд. – М.: Издательский центр «Академия», 1997. – 336 с.
17. Чорна О.О. Виховання у молодших школярів шанобливого ставлення до людей. Методичні рекомендації для вчителів початкової школи та батьків. – Умань: РВЦ «Софія», 2009.- 40 с.

Vasilyeva S. A.

*Psychological principles of education of respect
at the senior preschool children in preschool educational institution*

the psychological principles of education of respect are found out from the senior preschool children in preschool educational institution; the concept "respect" for children of the advanced preschool age is specified; the main components of psychological structure of the human relation (according to I. Bech) which laid down in a basis of criteria of good breeding of respect of the senior preschool children to coevals are allocated.

Keywords: *respect, education, relation.*

Васильева С.А.

*Психологические принципы воспитания почтительности
у старших дошкольников в дошкольном учебном учреждении*

выяснены психологические принципы воспитания почтительности у старших дошкольников в дошкольном учебном учреждении; уточнено понятие "почтительность" для детей старшего дошкольного возраста; выделены

основные компоненты психологической структуры человеческого отношения (по И. Беху), которые легли в основу критериев воспитанности уважительного отношения старших дошкольников к одногодкам.

Ключевые слова: *почтительность, воспитание, отношение.*